

DANKBAARHEID

Naar aantekeningen van Prof. I. J. DE BUSSY; bewerkt

door N. WESTENDORP BOERMA. ¹⁾

Neerland's eerste zedekunst heeft voor de Danckbaarheytrijkelof. „Dat is”, zoo zegt Coornhert ²⁾, „niet alleen de grootste, maar oock de moeder van alle andere deughden. — Danckbaarheyt is seer seltsaam, maar hoogloflyck, zij is blijde als zij den droeven mach verblijden, en zij is eerlyck, kuysch ende eenvuldigh. — Des Danckbaarheyt's woonplaatse is de vaste ghedenckenisse. Daarinnegraveert alle danckbare vlijtelyck, als metten graafstaal in 't geduyrige koper der herdenckingen, d'ontfangen weldaden. Want hij merckt datter geen ding eer in de verghetenheyd en veroudet, dan de rechte Danckbaarheyt. So komt dan ooc uyte gedenckenisse voort de danckbaarheyt, so haast sy middel siet om haar self den weldoender te vertoon tot desselfs verblijden.”

Even slecht als gewoon daarentegen is de Ondanckbaarheyt: „Dit is sodanigen schandelijcken, leelijcken, hatelijcken ende lasterlijcken ongerechtigheyt, dat somen yemandt voor ondanckbaar scheldet, de selve teffens met allen lasteren wert beschuldighet.”

Hetzelfde gevoelen is meermalen ³⁾ uitgesproken. Kras is Hume's veroordeeling der ondankbaarheid: „Afschuwelijker en onnatuurlijker misdrijf dan ondankbaarheid, in 't bizonder ondank jegens ouders en

¹⁾ Voor den lezer is de hoofdzaak, of de in dit opstel voorgedragen denkbeelden al dan niet juist zijn; van wie de denkbeelden zijn kan hem onverschillig laten; uit een oogpunt van wetenschap maakt dat niet uit. Ik teeken alleen aan, dat de bewerking tevens hier en daar een *uitwerking* is geworden, in het bijzonder bij de verklaring van de vergeldingsgedachte. — Helaas zal ook aan den stijl te merken zijn, dat Prof. de Bussy niet zelf dit opstel heeft uitgegeven. Ik meende geen poging tot nabootsing te moeten doen; ik schreef op eigen manier en trachtte daarbij alleen duidelijk en eenvoudig te zijn.

²⁾ De volledige titel is: *D. V. Coornhert, Zedekunst*, dat is, Wellevenskunste, vermits waarheids kennis van den Mensche, van de Zonden ende van de Deughden. Nu aldereerst beschreven in 't Neerlandtsch. 1587.

³⁾ B.v. *Koppelman*, Kritik des sittlichen Bewusstseins, 1. 178: „Selbst ein sittlich tiefstehender Mensch wird das Bewusstsein von der Verwerflichkeit des Undankes nicht leicht ersticken können”, *Heymans*, Einf. S. 247: „vom sittlichen Bewusstsein hochgewertet und entschieden gefordert”.

in de erge vormen van wonden en dood, bestaat er niet. Alle menschen, wijsgeeren zoowel als de groote menigte, erkennen dat."

Schooner is Vondel's beroemde klacht, maar het oordeel daarin vervat is niet anders:

Die zorgt, en waect, en slaeft, en ploegt, en sweet,
En tot 's lands oorbaar vast een lastigh ampt bekleed,
En waent de menschen aan zijn' vroomheyd te verbinden:
Die sal sich jammerlijck in 'tend bedrogen vinden,
Van 't wispelturigh volck: dat veel te los van hoofd,
Ghenooten dienst vergeet, en leyder! 't quaed gelooft.

Zin-loos zou de klacht zijn, zoo niet voor Vondel de ondankbaarheid slecht en onwaardig was.

Bij zoo stellige uitspraken schijnt dissensie uitgesloten te zijn. De ethiek echter heeft vele verrassingen. Verrassend is het zeker na de lof van Coornhert de verloochening der dankbaarheid door Nordau te lezen¹⁾. Nordau vindt dankbaarheid geen deugd: „dankbaarheid van den mensch jegens den mensch — meent hij — is niet onbaatzuchtig, maar een meer of minder verstandige kapitaal-opleg, waarvan men zich goede rente belooft", die dus niet in de moraal thuishoort maar „ins Geschäftliche", wèl omschreven als een levendige gewaarwording van toekomstige gunstbewijzen. Is op nieuwe weldaden niet te hopen, dan kan de dankbaarheid alleen voortbestaan als een gevolg hetzij van organische gewoonte hetzij van een kunstmatige stremming van natuurlijke tegenwerkingen in het gevoelsleven („Rückbildungsvorgänge im Gefühlsleben"). En zulk een gezindheid, die niets kan uitwerken, is zonder nut en onnatuurlijk; een gezond gevoelend individu zal trachten zich van haar te ontdoen. Dankbaarheid is dus òf baatzuchtig, òf ongezond, abnormaal; in geen van beide gevallen een deugd.

Ik houd het er voor, dat zijn ethische theorie Nordau hier parten speelt. Nordau verklaart zich voor evolutionist en is van oordeel, dat dankbaarheid niet uit evolutionistische utiliteitsgronden te verklaren is; dus kan zij geen deugd zijn. Ja, met een vooropgezette theorie laat zich alles beredeneeren en alles bewijzen. Zou hij over groven ondank zooals in Vondel's versregels beschreven, bij een voorkomend geval werkelijk zoo hebben geoordeeld? Zou die voor hem iets neutraals geweest zijn? Gelooven doe ik dat vooreerst nog niet.

Intusschen, het onderscheid in waardeering is wel héél groot, en ik zou dat niet alleen uit Nordau's ethische theorie durven verklaren; ik neem aan dat hij niet gunstig over dankbaarheid gedacht heeft. En de eenige daarin is Nordau niet. Bij een rondvraag over de waarde van dankbaarheid vermoed ik een vrij groot aantal weifelende ant-

¹⁾ Paradoxen.

woorden; zelfs zou ik mij over uitingen van zedelijken tegenzin niet zeer verwonderen.

Hoe is die verscheidenheid mogelijk? Is zij een bewijs voor de stelling, dat goed is aan *déze* zijde der rivier, wat slecht is aan den overkant? Is hier een wezenlijk verschil in maatstaf? Het is moeilijk uit te maken. Ik geloof, dat het begrip dankbaarheid te weinig bepaald is, of wel dat de gezindheid dankbaarheid te gecompliceerd en te veelvormig is om tot scherpe conclusies te komen. Dat er verschil in beoordeeling, althans in waardeering bestaat, is waarschijnlijk. Een individualist pur sang kan dankbaarheid niet hoog waardeeren; in haar is immers een relatie van „ik” en „gij”, en daarmee een zeker afhankelijkheidsgevoel ondersteld. Een wereldbeschouwing die slechts op zich zelf staande individuen kent, heeft een tendens om de waardeering van dankbaarheid te verzwakken. Intusschen, laat dit zoo zijn, liever wijs ik toch op iets anders. Zooals meer voorkomt, kunnen beiden, in dit geval Coornhert en Nordau, gelijk hebben, omdat zij niet aan hetzelfde denken. De door Nordau geschetste dankbaarheid is niet de deugd die Coornhert prijst. Van die soort zegt hij: „Also mede ist nyet een vrije Danckbaarheyt als men yemanden vergeldinghe doet voor die ontfangen weldaadt, om nieuwe meerder weldaadt te bekomen. Neen, sulcx is veel meer een eygen-soeckelycke schijndeught te noemen.” Een onderdanige, hebzuchtige, sentimenteele dankbaarheid is niet de „vrije”, de „ware” dankbaarheid; alleen de laatste is een deugd.

Anders gezegd, dankbaarheid behoort niet onder de volstrekte deugden, waartoe wij b.v. waarheidsliefde wel kunnen rekenen. Want al nemen wij het woord meestal in bonam partem, er zijn toch gevoelens van dankbaarheid die wij niet goedkeuren of waarbij wij aan lof noch blaam denken. Wanneer ik zeg: „ik was hem zeer dankbaar”, dan meen ik niet mijzelf te prijzen; ik constateer slechts een feit, het bestaan van een bepaalde gezindheid op dat oogenblik. Maar wie zich „zeer waarheidslievend” durft noemen, zal noodzakelijk zich bewust zijn iets te zeggen dat tot hoogen lof strekt; waarheidsliefde immers is een eigenschap, een toestand van den geest, die onvoorwaardelijk door ons lofwaardig wordt geacht. Daarom is het bijna ondenkbaar, dat iemand het van zichzelf zal zeggen; wie zingt zijn eigen lof, tenzij de naïeve of... de verblinde?

Wil men het wijsgeerig uitgedrukt zien, het begrip dankbaarheid is op andere wijze gevormd dan het begrip waarheidsliefde. *De* dankbaarheid is een verzamelbegrip van alle gevoelens van dankbaarheid; gelijksoortig aan: *de* blijdschap, *het* berouw, of *de* schoorsteen, *de* tafel. *De* waarheidsliefde is een geïdealiseerde eigenschap, evenals *de* deugd, *de* rechtschapenheid enz., bij welke begrippen wij wel aan de menschen trekken ontleenen, maar waarvan wij dan per viam

eminentiae een begrip vormen dat in de werkelijkheid geen aanwijsbaar object heeft. Van dankbaarheid geldt dit alleen, als wij in gedachten het woordje „waar” of „vrij” er aan toevoegen.

Nog juister zou het zijn dankbaarheid in 't geheel niet een deugd te noemen. Zij is geen eigenschap; men kan van het karakter van een mensch niet zeggen, dat het „dankbaar” is, desnoods wel dat het vatbaar is voor dankbaarheidsgevoel. Dankbaarheid is een aandoening, een gevoel, een gezindheid waarvoor de grond is in een oorzaak van buiten; zij onderstelt een persoon jegens wien en een zaak waarvoor. M.a.w. dankbaarheid is een relatie-begrip, en dat maakt haar bijzonder gecompliceerd en een algemeen oordeel over haar weifelend en moeilijk. Of iemand in ons oog dankbaar behoort te zijn, hangt af van ons oordeel over de onderstelde relatie en over alle omstandigheden van een bepaald geval. Men kan dankbaar zijn, als men het niet behoefde, zelfs niet behoorde te zijn. Geen dank past b.v. voor een toegeworpen brok noch voor iets waarop men rechtens aanspraak heeft. Genoeg voorloopig om de mogelijkheid van zelfs ver uiteengaande beoordeeling verklaarbaar te maken. Straks kom ik er op terug.

Wij willen nu in de eerste plaats het verschijnsel van het dankbaar zijn beschouwen, en daarbij trachten te abstraheeren van onze voorstelling de „ware” dankbaarheid, de dankbaarheid zooals zij naar ons inzicht behoort te wezen. Gemakkelijk is dat niet, en het zal ook niet geheel gelukken; wij zijn zoozeer gewoon aanwijzing en waardeering te vermengen, dat wij het doen zonder het te merken en zelfs als wij het niet willen. Maar het onderscheid op zichzelf is duidelijk: een beschrijving en, zoover dat gaat, een verklaring van het verschijnsel ga daarom vooraf; de waardeering kan er op volgen.

Is het nog noodig op te merken, dat wij op de volgende bladzijden niet een „grondig” onderzoek instellen? Vele zijn de problemen; niemand vergt van een essay, dat het ze alle bespreekt, en nog minder dat het van alle een oplossing zal geven. Een essay moet een stimulans zijn, gedachten opwekken, tegenspraak uitlokken; en het doel is geheel bereikt, als de hoofd-gedachte ons nader is gebracht en wij het belangrijke, levende van een voorgesteld probleem zien.

Wat is dankbaarheid? Ik leg mijn antwoord op die vraag niet neer in een definitie. Ik bedoel enkel de aanwijzing van het verschijnsel, dat wij dankbaarheid plegen te noemen. Dat is niet geheel hetzelfde als een definitie. In een verschijnsel kan iets veranderen, er kan door welke oorzaak ook iets uit verdwijnen, en er kan iets bij komen, waardoor het een ander aspect verkrijgt. Wij zullen zien, dat het bij dankbaarheid zoo is. En daarvoor moeten wij ruimte laten.

Om heel nauwkeurig te zijn dient daarom eigenlijk de vraag te luiden: Wat is dankbaar zijn? Voor de eenvoudigheid blijf ik spreken van dankbaarheid, maar men weet nu, hoe dat bedoeld is.

In dankbaarheid nu onderscheid ik drie elementen.

1°. Het eerste is een gevoel van iets aangenaams, een besef van een goed dat wij bezitten. Men moge in twijfel trekken, of dit element een wezenlijk *bestanddeel* is van dankbaarheid, het is toch een noodzakelijke voorwaarde en blijft altoos innig er mee verbonden. Zal iets ons tot dank bewegen, dan moet het ons gevoel van wel raken, het moet voor ons een wel-daad zijn, die als zoodanig door ons ervaren wordt. Schijnbaar ontbreekt soms dit gevoel. Dank kan stijgen tot bewondering; vurige dank nadert tot vereering, waarbij het object bijna alles is. Toch nooit alles; dan is het althans beter er dien naam niet aan te geven. Hoe hoog wij een persoon mogen stellen, dank ontstaat eerst als wij ons bezinnen op wat door of in hem ons is geschonken, iets dat tot verheuging, voldoening, heil strekt. Er kan voldoening zijn om allerlei soort van zaken, die volstrekt niets met elkaar gemeen hebben. Wie zal zeggen, waarvoor een mensch niet al dankbaar kan zijn? En groot kan zijn het verschil zoowel van intensiteit als van kwaliteit. Maar altijd zal de dank zijn om iets dat mij raakt, mij bevredigt, dat ik als een meer of minder waardevol goed beschouw. Zoo is het bij het: „Ik dank u” voor een kleinen dienst, en bij wat b.v. iemand doet zeggen: „Zoolang ik leef zal ik niet vergeten wat ik persoonlijk aan hem te danken heb.” Lezen wij over een dichter, dat enkele van zijn gedichten hem aanspraak geven op de altijd-durende dankbaarheid van zijn volk, dan is dit stellig een uiting van diepe bewondering; ondersteld is echter, dat de gedichten in verre toekomst nog schoonheids-genot zullen schenken; daarvoor past blijvende dank. Mocht een geslacht opstaan, voor poëzie onvatbaar, men zou hen mogen beklagen, maar onredelijk zou het zijn bij hen dank aan den dichter te verwachten.

Voorwaarde voor dankbaarheid is dat een genot, een bevrediging reeds ervaren is; er is een element van reflectie, bezinning in; daarom kan men haar rangschikken onder de „retrospective emotions” (evenals berouw en zedelijke zelfvoldoening), de gevoelens, die worden opgewekt door de gedachte aan hetgeen gebeurd is. Zedelijke waardeering voor een persoon berust op de beoordeeling van een karakter, afgezien van de relatie, waarin de persoon tot mij staat; bij dank is de reflectie over wat de persoon gebleken is *voor mij* te zijn.

De wat versleten-suffige combinatie „dankbaar en tevreden” doet toch duidelijk het element van voldoening in dankbaarheid uitkomen. Zoo ook de vage beteekenis, als iemand b.v. zegt: „Wat ben ik dankbaar, dat mijn examen achter den rug is”; daar is „dankbaar” bijna gelijk aan „blij”. Meer voorbeelden zijn niet nodig; trouwens heel dit betoogje lijkt erg veel op een overbodigheid; niemand kan zich een dank voorstellen, die niet is voor iets, waarvan het bezit of het genot

voor hem een waarde inhoudt. Toch is het goed er opzettelijk op te wijzen; het direct evidente wordt in dergelijke analyses vaak voorbijgezien; men zoekt verborgen kenmerken, terwijl juist het evidente een deel van het geheim zou kunnen ontsluiëren. Bij dankbaarheid is het niet anders. Uit het genoemde kenmerk volgt b.v., dat er geen verplichting tot dankbaarheid bestaat. Dank kan er alleen zijn, als en voor zoover een weldaad als *wel*-daad is *gevoeld*. En tot een gevoel kunnen wij niet verplicht worden; het staat niet, althans nooit direct, in onze macht. Allerlei oorzaken kunnen dit gevoel belemmeren zelfs bij daden, die in haar gevolgen voor iemand zeer voordeelig zijn en waarbij die gevolgen ook bedoeld zijn; oorzaken zoowel in den persoon zelf als in den „weldoener”; en met de verzwakking van het gevoel zal ook de dank verzwakken. Wij oordeelen hierover nu niet; dat komt later; wij stellen alleen het feit vast. In zulk geval kan men uit plicht dank uitspreken en zich verbeelden dankbaar te zijn, maar men is het niet; de dank is koud en onnatuurlijk.

2°. Geluksgevoel is nog geen dankbaarheid. Dankbaarheid sluit in zich de gedachte aan de oorzaak van dat gevoel, aan een persoon, door wiens toedoen of in wien een geluk, een genot, iets van waarde ons is geschonken.

Ik voeg hieraan dadelijk toe, dat men zoo'n ietwat nuchtere ontleding niet à la lettre moet nemen. De werkelijkheid is altijd anders en méér, en zij kan zich in de grilligste vormen vertoonen. Zoo betwist ik niet het bestaan van een algemeene, richting-looze stemming van dankbaarheid, het residu van alle levenservaringen, waarbij het klaar besef van een relatie tot God of menschen ontbreekt, maar niettemin de dank innig is en echt. Over Jozef Israëls is eens gezegd: „het leven is hem goed geweest, het heeft hem met weldaden overladen, en zooals hijzelf op zijn eigene wijze eens zeide: „hij kon dat niet helpen”.“ Dat is een vage, verzwakte dank-uiting; is zij toch niet fijner en dieper dan menig „Soli Deo Gloria”?

Weersproken is daarmee niet, dat dank impliceert de gedachte, hoezeer op den achtergrond ook gedrongen, aan de oorzaak van het geluks-gevoel, aan een persoon enz. Dank, zelfs in zijn meest verzwakten vorm, is een antwoord op iets, een reactie, die een voorafgaande werking onderstelt. En de oorsprong van die werking is een persoon, wordt althans als persoonlijk voorgesteld. Duidelijk blijkt dat in de uitspraak over Israëls: „het leven heeft hem met weldaden overladen”; „het leven” is daar een persoon, immers een schenker van weldaden. En „ik kon het niet helpen”, is het niet een ander woord voor „onverdiende gave”?

Daarmee kom ik tot het tweede element van het dankbaar zijn. Dat element is: *een gunstige gezindheid* jegens een persoon, die wij

als oorzaak van ons geluks-gevoel beschouwen ¹⁾). Hiertegenover staat de booze gezindheid jegens iemand, omdat hij ons een kwaad aandeed. Het een kan men een *vorm* van liefde, het ander een *vorm* van haat noemen. (Vooral niet te verwarren met de tegenstelling dankbaar—ondankbaar, die haar grond heeft in de zedelijke goed- en afkeuring, terwijl déze enkel voortvloeit uit de tegenstelling van het gevoel van wel met het gevoel van wee.)

Er zijn veel nuances, zoovele als er soorten van verhoudingen en soorten van weldaden zijn; tusschen een vriendelijk glimlachje en „submissive adoration” (het woord is van Adam Smith) is een aanmerkelijke afstand. Maar zoodra er dankbaarheid is ontbreekt een soort van genegen zijn niet.

Vanwaar die trek, dat men goed gezind is jegens weldoeners, slecht jegens hem die ons kwaad doet? Hij schijnt een direct gevolg van de vatbaarheid voor wel en wee en in zoover geheel natuurlijk te zijn. Hoe zou op streeling van welbehagen geen sympathie volgen? Wij nemen den trek ook bij dieren waar; misschien nog zekerder dan bij menschen; want bij het nadenkende wezen dat mensch heet, mengt zich de redeneering in het gevoel; namelijk, hij overweegt zijn aanspraken en vraagt naar het motief. Bij dieren is de reactie onmiddellijk.

Toch valt er wel iets te zeggen. Leggen wij er niet te veel in, als wij die reactie een „goede gezindheid” noemen? Is zij niet een associatie, eenvoudig een uitbreiding van het aangenaam gevoel over de directe oorzaak van dat gevoel? En een poging, verder, om die oorzaak vast te houden en zoo in dien toestand te continueeren? Zoo lacht de zuigeling tegen de moeder en tegen. . . de zuigflesch.

Het is heel goed mogelijk, dat in genegen dankbaarheid altijd een weinig van deze primitieve reactie is. Als zij geen nieuwe prikkel ontvangt, niets haar meer toevloeit, zal zij in veel gevallen sterk vermindern. Meer dan wij weten of willen weten zijn wij hedonistisch aangelegd. De genegenheid is echter wel schraal, als er niets anders in haar leeft; wanneer zij, om met Nordau te spreken, „een levendige voorstelling is van toekomstige weldaden”. Dat is de honden-dankbaarheid. „Hoe dankbaar is mijn kleine hond, Voor beentjes en wat brood”, enz. Nu bestaat er in zake dierenpsychologie veel dissensie. Daarom spreek ik met voorzichtigheid. Er kan meer in het diertje omgaan. Maar waarschijnlijk acht ik dat niet; hier is de directe reactie

¹⁾ „La reconnaissance est une espèce d'amour excitée en nous par quelque action de celui pour qui nous l'avons, et par laquelle nous croyons qu'il nous a fait quelque bien ou du moins qu'il a eu l'intention” (*Descartes, Passions de l'âme*, Art. 193). „The Fuegians use the word *chapakouta* which means glad, satisfied, affectionate, grateful, to express thanks.” (bij *Westermarck*, *Origin* etc., II, p. 161). Indien dit juist is zou het een taalkundige bevestiging van deze analyse zijn.

en ten slotte de gewoonte-verwachting; hoogstens iets van een vriendelijke stemming als bij menschen, die goedmoedig zonder verder vragen alles in ontvangst nemen. Het hondje heeft een gevoel van welbehagen, als hij lekker eten krijgt; zijn zinnelijke lust wordt gestreeld, en hij kwispelt de staart, zoolang hij hoopt nog meer te zullen krijgen; maar als hij voldaan is, dan kwispelt hij de staart niet meer; hij kijkt den weldoener volkomen onverschillig aan. Een hond hecht zich aan dengeen van wien hij weldaden ondervond, maar als men hem aan het verstand brengen kon, dat die meester hem voortaan minder goed zou behandelen, en hem een beter leventje bij een anderen meester wachtte, dan zou hij den eersten vaarwel zeggen en den anderen aanhangen.

Is dit dankbaarheid? Een ontkenning op grond, dat zij uit egoïsme voortkomt, spreek ik niet uit. Over de „ware” dankbaarheid hebben wij het nog niet. Bovendien is het voor mij volstrekt geen reden een gezindheid af te keuren, omdat zij haar wortel heeft in dat soort van egoïsme, zelfbehoud, of hoe men het noemen wil. Ik heb om andere reden bezwaar een hond dankbaar te noemen. Al is de analyse lastig, naar mijn meening moet uit de hedonistische reactie, zal zij tot dankbaarheid worden, iets wegvallen, namelijk de vooruit gerichte begeerte; is het gevoel ten deele of geheel op de toekomst gericht, dan is de dank of voor dat deel of volkomen verdwenen; dank voor de toekomst is een onvoltrekbaar begrip; en er moet iets bijkomen, namelijk een, zij het nog zoo vluchtige beoordeeling van motief en bedoeling, een prijzend oordeel over den persoon.

Voor al echter één trek wordt in de honden-dankbaarheid gemist: *de drang om te vergelden*. Al zou men nog het dier een goede gezindheid jegens zijn weldoener willen toekennen, niemand neemt aan, dat er in een hond zoo iets zou omgaan als: Daar zal ik mijn baas mee verrassen, want hij heeft zoo goed voor mij gezorgd. Of omgekeerd, dat hij als hij zijn zin niet kreeg, zou denken: Dat zal ik hem betaald zetten. Wraakzucht bij dieren meenen sommigen weliswaar te hebben waargenomen; maar zijn de waarnemingen betrouwbaar? Verwart men niet wraakzucht met de reactie tegen mensch of dier, die bij een vorige gelegenheid onaangenaam zijn gebleken? Zulke indrukken kan een dier lang bewaren, en als zij weer worden opgewekt, zal hij grommen en bijten. Wraakzucht is dat niet; zij onderstelt behalve het bewaren van een indruk het reflecteeren over den indruk, en daarna als gevolg hiervan het zoeken van een gelegenheid om wraak te oefenen. En vergeldende dankbaarheid is, meen ik, omnium consensu aan het dier vreemd.

Over die vergeldingszucht moet ik uitvoeriger zijn. De wortel der dankbaarheid is zij genoemd. Ik kan het beamen voorzoover dit beteekent, dat zonder haar geen dankbaarheid ooit zou zijn ontstaan.

Dubieus is alleen, of dat verband onverbrekelijk is; ik vermoed van niet, althans verandert bij hoogere vormen van dankbaarheid die drang zoo zeer, dat wij er nauwelijks dien naam aan kunnen geven. Straks zal dit moeten blijken.

3°. „Hij had zijn kippen gevoerd, en zij waren klaarblijkelijk dankbaar geweest voor hun maal: hij droeg in zijn hand een mandje met ongeveer een dozijn eieren.” Ik wil niet na de honden de kippen op het tooneel brengen. Maar in dit toevallige zinnetje vond ik zoo heel duidelijk de populaire dankbaarheid en de populaire vergeldingsidee. „Voor wat hoort wat.” Sommigen nu zien hierin het essentiele. Westermarck rangschikt dankbaarheid onder de „retributive emotions”. Ook Adam Smith denkt er zoo over. Of om nog eens Coornhert het woord te geven: „...also is mede de Danckbaarheyt een aart van gherechtigheit ende Ondanckbaarheyt van ongerechtigheit. Dat ick de Danckbaarheyt segge te wesen rechtvaardighdyt, komt overmits het rechtvaerdigheyt is, dat men yegelyck 't syne gheeft. Wie yemand weldaad heeft bewesen, dien komt van den selven Danckbaarheyt toe, de ghenietet dan is die den doender schuldigh: ende 't betalen van schuldt is rechtvaerdigheyt. Soo is dan Danckbaarheyt een rechtvaerdigheyt die alle weldaat tot des ghevers lof bekent.”

Over de *deugd* dankbaarheid spreekt Coornhert hier; hij geeft aan, wat iemand die een weldaad ontving behoort te doen. Onze taak is, voorloopig ten minste, een andere; wij beproeven een psychologische beschrijving van het dankbaar zijn. Al strekt het niet tot mijn en des lezers vermaak, voor een juist begrip van mijn bedoeling acht ik het noodig even weer op dit onderscheid te wijzen. Intusschen valt uit de woorden van Coornhert op te maken, dat volgens hem tot de kenmerken van een dankbare gezindheid behoort de drang om te vergelden; wie een „weldaad” wèl aanvaardt zal tot dankbaarheid gestemd zijn, en *aan deze stemming, dit gevoel is verbonden de zucht om te reciprocereen*. Met dat laatste hebben wij hier te maken. Naar vrij algemeen inzicht is dit een feit: dankbaarheid noopt tot vergelding. Veel klachten over ondankbaarheid komen bijna geheel hierop neer. De klacht houdt in, dat goed niet met goed, ja erger nog, dat goed met kwaad vergolden is; stank voor dank. Iemand schreef b.v. naar aanleiding van steun, door een persoon verleend, en waarvoor z.i. niet voldoende waardeering getoond was: „X. mag er... aanspraak op maken niet als quantité négligeable beschouwd te worden.” Alweer laat ik er buiten de geldigheid van die aanspraak, het al of niet behoorlijke, passende van het dankbaar zijn in dit geval, en in het algemeen. Hierop alleen maak ik opmerkzaam; het verwijt betrof het ontbreken der vergeldings-zucht; daaruit werd geconcludeerd tot

ondankbaarheid; er was ondankbaarheid, omdat niet bleek van de waardeering, die „tot des ghevers lof bekent en na vermoghen vergheldet”. — Bij de vraag: Was hij dankbaar? zullen van de twintig negentien denken: Hoe was het gedrag, waarmee hij op de weldaad antwoordde? Wat deed hij, wat liet hij na? In de voorstelling, die de meesten van dankbaarheid hebben, is de gedachte aan vergelding aanwezig. Geheel onjuist kan daarom die voorstelling moeilijk zijn, en zij is het ook niet. Bijna altijd zal er bij een persoon, die dankbaar is, iets zijn van een aandrift om terug te doen, minstens om den dank te uiten, wat toch eveneens een soort van vergelding is, al is het een zeer bijzondere soort. Trouwens, ieder voelt wel, dat aan heel dit vergelden uit dankbaarheid iets bijzonders is. Indien vergelding bij dank behoort, dan, zou men denken, hoe eer hoe beter die plicht — het woord komt vanzelf voor den geest — volbracht. Toch, wie met haast en uit plicht vergeldt toont zich nu wel niet ondankbaar, maar dankbaar? Hij kwijt zich van een schuld; het wordt een rechts-verhouding, waarin hij zijn plichten nakomt¹⁾. En dankbaarheid is geen plicht, al komt zij in moraliseerende boekjes nog zoo vaak onder die categorie voor.

Buiten het vergeldings-probleem kan ik mij dus niet houden. Maar ik ga er niet méér van zeggen, dan voor mijn doel noodig is; ik beproef niet het strafrecht te fundeeren. En ik zal zoo weinig mogelijk theoretisch, zooveel mogelijk psychologisch de kwestie bezien.

Op zijn eenvoudigst uitgedrukt is vergelden: iemand goed of kwaad aandoen, omdat hij mij goed of kwaad aandeed. Het probleem schuilt in het: *omdat*. Vanwaar deze zucht om terug te doen? Wat drijft er toe? Ik begin met wraak-zucht, de tweelingzuster van dankbaarheid. Ik doe het om deze reden, dat ten opzichte van haar elke twijfel aan een drang tot vergelden is uitgesloten. Dank zonder vergelding — het kan zijn. Maar wraak zonder vergelding is nonsens; daar is geen gedachte mee te verbinden. Wij mogen dus verwachten, dat de beteekenis hier duidelijker uitkomt.

Ter illustratie en tot grondslag van mijn redeneering geef ik een paar voorbeelden van wraak-nemingen.

Het eerste is uit Indië. Een jongen stak op de werkplaats een ander in den rug, omdat deze zonder toestemming zijn handdoek gebruikt had, en daarvoor, naar zijn meening, niet streng genoeg gestraft was. In dergelijke gevallen is een Madoerees zoo lang „maloe” (niet op zijn gemak) tot hij zijn rechtsgevoel door een aanval bevredigd

¹⁾ Coornhert begreep het wel. „Want terstond na eenige ontfangen weldaadt die te loopen verghelden, soude doen denken, dat ghij van sijne goetdaadt geen goed vermoeden en hebt. Ghemerkt ghij met die haastighe vergheldinge soudt schijnen te achten: dat hij U die weldaadt gedaan hadde als een koopman om terstond betalinghe, of als een woekeraar om over wijl waare interesse daarvoor te ontfangen.”

heeft." — Een volkomen parallel is de daad van een Hollandschen boerenjongen. Hij had de schuur van den boer in brand gestoken. Waarom? Hij zei, alsof hij volkomen in zijn recht was: „De boer had me een klap gegeven, ik moest hem dus wat terugdoen." En met geen mogelijkheid was hem de logica dezer feiten uit het hoofd te praten. De jongen voelde zich schrikkelijk verongelijkt, en leed hier zóó onder, dat hij zeker krankzinnig zou zijn geworden, wanneer de directeur der gevangenis hem niet op het buitenterrein aan het bloemenkweken had gezet.

Karakteristiek voor beide gevallen is, dat de feiten op zichzelf, die tot de uitbarsting leidden, onbeduidend waren. Het ongevraagd gebruiken van een handdoek is zelfs iets heel onbelangrijks; maar ook de pijn van de klap telt nauwelijks mee. Met het tijdelijk gemis en de pijn behoeven wij niet te rekenen; die verklaren hoogstens een voorbijgaande ontstemming. Wat er zulk een kracht aan gaf, was de innerlijke beteekenis der feiten voor hen. Zij zagen daarin een krenking van hun eer, een aantasten van hun persoon.

Men kan dus in hun wraak de onbeheerschte uiting zien van een beleedigd rechtsgevoel. Daarmee zijn wij er echter niet. Wat is recht? Wat rechts-gevoel? Waar is de wijze, die het ons uitlegt? Wij kunnen er niet den vinger op leggen. Ik vrees, dat ik te vaag blijf, als ik hierin het beginsel zie, hierin den grond zoek voor de wraakzucht. En wie gelooft, dat een fijn en diep gevoel van recht in zulke wraakneming de bezielende kracht is? Wie twijfelt niet, of het recht wel meer dan een ondergeschikte plaats hierbij heeft, meer is dan iets dat op den achtergrond van het bewustzijn is, als een rechtvaardiging tegenover anderen? Daarover denke men zooals men wil; ik ontken niet een primitief rechtsgevoel in deze voorbeelden, van dezen aard: op kwaad behoort kwaad te volgen; nl. op zedelijk kwaad een pijnlijke afstraffing. „Ik *moest* hem wat terugdoen", beteekende voor den jongen niet: ik had een onweerstaanbare aandrif; hij bedoelde ook: ik *behoorde* het te doen, want het kwam hem toe; het was onrecht, dat hij mij sloeg. Maar vergis ik mij niet, dan is dit element iets bijkomstigs; men kan het er zeer wel uit wegnemen, zonder dat de wraak ophoudt wraak te zijn. De eigenlijke, onvermengde wraak, de wraak als zoodanig is: op geleden kwaad, aangedaan leed met kwaad, leed aan den ander te reageeren. Dan blijft echter de vraag: vanwaar die reactie? Wáárin is de beweegkracht tot represailles te zoeken? Zullen wij de wraakzucht wezenlijk verstaan, dan moeten wij dit element, dit motief ontdekken.

Zullen wij de beweegkracht haat noemen; haat om verlies, pijn, krenking? Zonder twijfel is wraakzucht een vorm van haat, gaat zij althans met haatgevoel gepaard; maar zij is toch meer dan haat alleen. Haat (ik gebruik het woord vóór alle graden van actieven afkeer)

jegens een mensch kan maken, dat wij niet zonder welgevallen hooren van zijn mislukte plannen, van zijn ongeluk; maar wij zouden er niet toe te bewegen zijn om zelf het kwaad, dat wij hem toewenschen, over hem te brengen. Althans, het zou ons liever zijn, dat het kwaad tot hem kwam langs een anderen weg. De wraakzucht echter wil juist zelf het kwaad aandoen. Zij is niet bevredigd, als iemand, die b.v. ons en ons gezin ongelukkig heeft gemaakt, kort daarna door een ongeluk gedood wordt of aan een ziekte overlijdt; wij zouden (namelijk als wij wraakzuchtig zijn) alleen onze wraakzucht koelen door *zelf* hemkwaad te doen, en wel zoo dat hij wete, dat wij ons om die daad op hem wreken; en als 't kan, zijn daad hem dubbel te vergelden. En waarom wil men *zelf* er de hand in hebben? ¹⁾ Was het eigenlijke van de wraakzucht, dat men om welke reden ook, iemand een kwaad gunt, zich verheugt in zijn leed-gevoel, dan zou dit vrij raadselachtig zijn. Wat zou het uitmaken, of ik het doe of dat een ander of een toeval er de oorzaak van is; voor het leedvermaak is dat volmaakt onverschillig. Er moet iets meer in zijn; iets dat tot activiteit prikkelt. Boosheid alleen kan het niet zijn; zij drijft tot verweer, maar niet noodzakelijk tot vergelding; zij is nauwelijks activiteit te noemen. De diepste grond zal wel zijn een behoefte om den ander zijn kracht te toonen. Door de krenking of wat als krenking opgevat wordt, ontstaat een gevoel van inferioriteit ²⁾; men heeft zich dat tegenover hem kunnen, durven veroorloven; door terug te doen herstelt hij het evenwicht, toont hij de gelijke te zijn of handhaaft hij zijn meerderheid; d.w.z. voor het eigen gevoel, en ook in de oogen van anderen; mijn bedoeling is niet te zeggen, dat hieruit zijn *werkelijke* meerderheid blijkt. Dat laatste, nl. het verschil tusschen de vermeende en de werkelijke superioriteit, ziet, naar ik meen, Westermarck voorbij. Om te bewijzen, dat wraak-zucht niet voortkomt uit gewond zelf-gevoel (of beter, gevoel van eigenwaarde?) stelt hij het voorbeeld van een auteur, wiens boek streng — en terecht! — gecritiseerd is. Wat zal de man doen? Zich op den recensent wreken? Maar is het niet evenzeer mogelijk, dat hij zal trachten zijn reputatie te herstellen door een beter boek te schrijven?

Dat is inderdaad mogelijk, en zelfs kan hij zijn criticus dankbaar zijn, omdat hij op de erge fouten hem wees; dat kan, ofschoon het zeldzaam is. Daarmee toont hij echter juist. . . . niet gekrenkt te zijn. Zijn openhartige bekentenis, dat de critiek gelijk heeft, zijn schaamte-

¹⁾ Vgl. over de kwestie Westermarck, *The origin etc.*, I, p. 23: De discussie daar met Steinmetz, *Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe* is interessant, maar laatstgenoemde heeft het m.i. in hoofdzaak bij het rechte einde. Evenals Steinmetz dacht reeds Rée, *Entstehung des Gewissens*; met hem stemt vrijwel in Mc. Dougall, *Social Psychology*.

²⁾ Dat is zeer duidelijk in de daareven genoemde voorbeelden.

gevoel bewijzen het. En door zijn beter werk — nu ook, het is te hopen!, gunstiger beoordeeld — blijkt daarna wat hij werkelijk kan, zijn wezenlijke waarde.

In dit voorbeeld is niets van gewond „zelf-gevoel”. Dat is er alleen, als iemand een slechte critiek heeft en hij *meent* een goed boek te hebben geschreven. Dan zal waarschijnlijk de eerste neiging zijn om boos te worden (tenzij hij te zeer gedeprimeerd is) en de tweede om zich te wreken, om als de gelegenheid zich voordoet den recensent te doen voelen, dat hij niet veel zaaks is, allerminst een autoriteit.

Daarover zouden veel opmerkingen te maken zijn. Wij zullen het niet doen; het doel was alleen om ter verduidelijking een parallel te trekken tusschen dankbaarheid en wraakzucht. Alleen over de beoordeeling van de wraakzucht wil ik wat meer zeggen; bij de waardeering der dankbaarheid kan ons dat te stade komen. Het algemeene oordeel over wraakzucht is ongunstig; niemand zal haar gaarne als het motief van zijn daad aanwijzen. Het zou onnoodig zijn om hierover een enquête in te stellen. Met de conclusies uit dit feit moet men echter voorzichtig zijn. In de afgekeurde wraakzucht is méér dan de zucht om te vergelden. Wij denken hierbij meestal aan een kleine, geniepige manier van vergelden; aan wrok die zich niet open durft uiten, omdat men schrikt voor de gevolgen, of omdat men zich bewust is, dat de ander voor zijn daad goede redenen had. Daarmee is niet gezegd, dat wij de vergeldingszucht op zichzelf afkeuren. Ik weet niet, of wij haar wel altijd afkeuren. Er zijn tenminste gemakkelijk gevallen te bedenken, waarin bijna ieder, zoo hij haar al niet goedkeurt, toch zeker haar niet met stelligheid afkeurt, veroordeelt. Ik kom nog eens op het voorbeeld van de recensie. Onderstel dat het een vluchtige, oppervlakkige critiek is, zonder eenige kennis van zaken, en dat zij geldt ernstigen arbeid van vele jaren. Keuren wij een felle verontwaardiging af? Veroordeelen wij het, als de man reageert met een heftigen aanval op de onbekwaamheid van den beoordeelaar, als hij scherp en duidelijk hem zijn minderwaardigheid doet voelen? Beter is het voorbeeld nog, wanneer wij aannemen, dat de critiseerende persoon de critiek gebruikte om zichzelf omhoog te trekken, of dat hij schreef uit nijd en boosaardigheid. Wie ergert zich, als het slachtoffer hem dat betaald zet? Streng afkeuren zal uiterst moeilijk vallen. Hoogstens zegt men: hij had maar moeten zwijgen; tot veroordeelen komt men niet.

Of is dit een overblijfsel van de Grieksche opvatting in onze cultuur? De Grieken vonden de wraakzucht als zoodanig niet afkeurenswaardig, in menig geval zelfs lofwaardig. Denk aan de Ilias. Dat Achilles vijandschap voelt jegens Agamemnon en zich wrekt over de ontvoering van Briseis door onthouding van den strijd, keurt de dichter niet af; de dichter veroordeelt alleen, dat hij, als Agamemnon het zoekt goed te maken, onverzoenlijk is en blijft wrokken. Daarin

houdt Achilles geen maat. Ook aan de wraakzucht zijn grenzen gesteld. Laten niet zelfs de goden zich verbidden? En zijn niet de geschenken een schoone vergoeding? Is er niet een voldoende compensatie voor de vernedering door Agamemnon? Dat is wel de typisch Grieksche beschouwing, waarvan ook Aristoteles een tegenwoordiger is; bij Plato en de Stoa is het weer anders. Daarin zullen wij ons niet verder verdiepen.

Nog iets over het Christendom. De bergrede verwerpt alle wraakzucht, niet alleen de mateloze vergelding, maar ook het ius talionis: „Gij hebt gehoord: Oog om oog enz., maar ik zeg u, dat gij den booze niet wederstaat, enz.” Dat is absoluut, en ik wil het niet verwateren. Wel lijkt het mij noodig om op het beginsel te letten; bij zedelijke geboden is dit altijd het belangrijkste. Zoo meen ik, dat men deze woorden niet mag weergeven met: „laat u gewillig mishandelen, onderdrukken, bestelen.” Men miskent daarmee het actieve, dat er ligt b.v. in: zoo iemand u dwingt één mijl met hem te gaan, *ga* met hem twee mijlen. Het beginsel is niet: zichzelf waardeloos beschouwen, zichzelf tot niets maken. Wat dan? Klaarblijkelijk is het beginsel van godsdienstigen aard. Het godsdienstig beginsel is, in de eerste plaats: Gij zijt daar boven verheven, het kwaad raakt u niet, gij behoort tot een andere, hoogere wereld: „opdat gij moogt kinderen zijn uws Vaders die in de hemelen is; want hij doet zijne zon opgaan over boozen en goeden.” En in het tweede plaats is het motief: schuld bewustzijn; gij hebt zelf vergeving van God noodig, vergeef daarom; gij wilt toch niet meer zijn dan God? Indien God kan vergeven, zult gij het niet kunnen laten! Hiermee nauw verwant, maar van wat anderen geest, is de zin van een bekend woord (Rom. 12): Wreekt uzelfen niet, maar geeft den toorn (d.i. het toorngericht Gods) plaats. Aan u komt de wraak niet toe; van God is alle macht; hij zal richten. Maar het ééne groote beginsel in deze drie vormen is de zelf-overgave aaneenal-omvattende en al-beslissende macht. En daarin is gegeven, niet de uitdooving van, maar de overwinning op de vergeldingszucht. Zoo wordt door de booze daad niet de waarde der persoonlijkheid aangetast; haar waarde is veilig bij God; in God is de mensch buiten het bereik van aanvallen, van krenking of onderdrukking, òf doordat hij er boven verheven is, òf omdat hij door Gods vergeving kracht tot vergeven heeft, òf wijl het strafgericht de vereffening zal brengen. Hij heeft niet noodig door de vergeldende daad zichzelf te handhaven.

Gaarne geef ik deze uiteenzetting voor beter. Mocht zij juist zijn, dan is er niet zóó scherp conflict tusschen de Grieksche en oud-Christelijke beschouwing als eerst schijnt; het is niet de tegenstelling: dáár de zelfhandhaving geprezen, en hier afgekeurd; het verschil is, hoe zij gezocht behoort te worden. Intusschen, de revanche-idee is kwalijk met het Christendom overeen te brengen.

Bij den mensch van modern-Europeesche cultuur is in dit -- zoo-als in menig — opzicht iets halfs; een vermenging van de Grieksche en de Christelijke opvatting. De Grieksche waardeering is primair, immers gegrond in een directe, eenvoudige, natuurlijke reactie van de zucht tot zelf-handhaving, die als zoodanig zichzelf rechtvaardigt. De „natuurlijke” mensch is noodzakelijk wraakzuchtig (het woord in neutralen zin genomen!). De opvatting der bergrede is secundair (daarom nog niet „onnatuurlijk”!); zij onderstelt een voorafgaande wraakzucht, die zij wil opheffen; is vergeven iets anders dan het overwinnen van wraakzucht? — Daarom is het niet vreemd, dat beide waardeeringen zich vermengen; van het primitieve i.c. de wraakzucht, gaat een constante kracht uit, waartegen een verworven inzicht, tenzij gevoed door een altijd vurige overtuiging, een vrij zwakke weerstand is. Een gevaar is er wel in zulk een vermenging, het gevaar namelijk, dat men de open wraak die schoon kan zijn, verwerpt, en de verborgen wrok, die altijd leelijk is, koestert.

Hoe dit alles zij, reeds van de oudste tijden af is de ongelimiteerde wraakzucht afgekeurd; b.v. een wreede pijniging voor een minimale krenking; al moeten wij niet gering denken van de wreedheid waartoe de mensch in staat was (en nog is) en die hij in anderen kon aanschouwen zonder verzet, en billijken. Pro memorie zij nog aange-teekend, dat bij ieder — en ook dit moet al vroeg eenigszins zoo geweest zijn — het oordeel over de wraakzucht afhankelijk is van het oordeel over het motief en den wil van hem, die het kwaad berokkent. B.v. om nog één keer hetzelfde voorbeeld te nemen, zich wreken op een persoon om een pijnlijke, maar eerlijke, zorgvuldige critiek van een boek, door hem in zijn carrière tegen te werken, is laaghartig; in dat oordeel weifelt niemand. Genoeg hierover; wij keeren terug tot de dankbaarheid.

Ik noemde de vergeldingszucht der dankbaarheid een tegenhanger van die der wraakzucht. Die gedachte sluit in verschil en overeenkomst. Eén verschil is duidelijk genoeg: in het eene geval is er de booze, en in het andere de gunstige gezindheid. Eén overeenkomst is evenzeer duidelijk: beide zijn een terugdoen, een reactie op iets, dat een ander deed en dat hij deed *aan mij* of *de mijnen*. Op dit laatste leg ik hier even den nadruk om evenals bij de wraakzucht het onderscheid met bestraffing, zoo hier het verschil met belooning te doen uitkomen; een belooning betreft niet den dienst aan mij, maar de „verdienstelikheden”. De kwestie echter, waarop het aankomt, is deze: Is het beginsel, de drijfkracht van dit terug-doen dezelfde als bij de wraakzucht? Ik meen, dat er klaarblijkelijk een parallelisme is. Al mengt zich bij de wraakzucht de ongunstige gezindheid en bij de dankbaarheid de gunstige gezindheid er in, deze zijn toch, wat de vergelding betreft, beter als begeleidende verschijnselen op te vatten; geen van

beide op zichzelf genomen leidt tot een daad van vergelding. Ik zoek zoowel voor de dankbaarheid als voor de wraakzucht den oorsprong in de behoefte tot *zelf-handhaving*.

Ik erken, dat het voor de dankbaarheid vreemd lijkt; een weldaad is toch geen krenking? Neen, zeker niet; maar ieder weet, dat zij heel dicht daartoe naderen kan, zóó dicht, dat het gevolg is vervreemding en zelfs vijandschap. Montaigne rekent „bien-faict” onder „ces mots de division et de différence”. Is zonderling de aarzeling, die spreekt uit de vraag: Zou ik hem met mijn aanbod van steun ook beleedigen? Ik herinner mij de verzuchting van een beweldadigde: „we cannot afford being proud”, wij kunnen ons de weelde van fierheid niet veroorloven. Wie kent zulke voorbeelden niet? Het kan zeer pijnlijk zijn beweldadigd te worden. Men moge dit nu toeschrijven aan valschen trots of aan slecht weldoen, daarover kom ik straks te spreken; ik wijs hier alleen op het feit. En ik meen, dat, gegeven de menschenlijke natuur zooals zij is, er bij een „weldaad” bijna altijd iets van dien aard zal zijn. Een weldaad onderstelt bij wie haar ontvangt hulp-behoevendheid. En hulp-behoevendheid is onaangenaam, niet alleen op zichzelf, maar ook om den druk op het machtsgevoel, op het gevoel van eigen belangrijkheid, dat ieder van nature bezit; men is de mindere bij anderen, men kan niet wat zij kunnen. Vandaar de afkeer om onder beklag te staan; beklag accentueert die minderheid; het medelijden er in, voorzoover echt mede-lijden, moge tempering geven, men wordt met dat al zich des te levendiger bewust in een toestand te verkeerren, waarvoor beklag past. Nog meer moet dit zoo zijn bij een weldaad (nu enkel beschouwd als hulp-verleening; het beginsel blijft er buiten); de helper toont door zijn daad wèl te kunnen wat wij niet kunnen.

De tegenwerping, dat in hulpbehoevendheid niets minderwaardigs of schandelijks is, gaat niet op. De kwestie is alleen, of zij zoo geldt, en daaraan valt in 't algemeen niet te twijfelen. Meelijdend neerzien op al wie zwak is en door welke oorzaak ook niet recht kan meekomen, was van ouds een zeer bekend verschijnsel en is nog alles behalve zeldzaam. Moest niet met betrekking tot krankzinnigheid worden gezegd: „Of men het juist vindt of niet, aan het feit is niet te ontkomen, dat de buitenwereld nu eenmaal krankzinnigheid als een kenmerk van minderwaardigheid beschouwt en niet gemakkelijk er toe te brengen is om na herstel het krankzinnige individu weer in zijn midden op te nemen”; en geklaagd worden over „de maatschappij met haar spot en onverdraagzaamheid en haar onmeedoogendheid ten opzichte der niet volwaardige krachten” (Dr. van der Scheer). „Naar Meer-en-Berg” is een schande; daarom verandert men den naam. Resten van een oude schuld-opvatting werken hierbij mee, hoofdzaak is het volstrekt onmaatschappelijke, het niets-zijn en niets-kunnen, waarop het merk

der minderwaardigheid is gedrukt." En hoe hard het klinkt, zoo was en is het eenigszins met ziekte, armoede, enz.

Hieruit is duidelijk, dat een weldaad, enkel gedacht als hulpverlening, een gevoel van vernedering wekt¹⁾, of liever, kan wekken. Van dit gevoel van vernedering (het woord is iets te sterk, Mc Dougall noemt het „negative self-feeling") tracht de beweldadigde zich door de vergelding te bevrijden; door terug te doen toont hij óók iets te kunnen, de gelijke of nagenoeg gelijke, althans geen „quantité négligeable" te zijn. De parallel met de wraakzucht is volkomen: druk, zucht tot zelf-handhaving, vergelding. De verwantschap ontgaat ons licht door de verschillende gezindheid, die er bij beide achter ligt; zij is er niettemin.

Alles is hiermee echter niet gezegd. Er is bij de dankbare vergelding nog een ander element, dat meewerkt en waardoor zij van de wraakzucht verschilt. De primitieve vorm van geven—ontvangen is wel die van ruilen en verkoopen—koopen. De wederkeerigheid is van dezen aard: ik geef, opdat ik van u iets gelijkwaardigs of meer ontvang. Wanneer een Tanna-priester de eerstelingen der vruchten offert aan een goddelijken voorvader, zegt hij: „Goedertieren vader, hier is voedsel voor u, eet het, en wees ons ter wille daarvan genegen." Daarin spiegelt zich zijn opvatting van geven en ontvangen. En van diezelfde opvatting leeft bij ons meer, dan de 20ste eeuwsche „altruïstische" mensch geneigd is zichzelf te bekennen. Het is daarom bijna onvermijdelijk, dat de gever door zijn daad het gevoel krijgt van een zeker recht op den persoon; deze staat bij hem in de schuld, zoolang de schuld niet door een tegen-prestatie is vereffend. Men zegge niet: dat is geen weldaad en dat is geen dank. Want zulk zeggen raakt mijn bewering niet. Ik spreek slechts het vermoeden uit, dat de verwachting iets terug te ontvangen en de drang om iets terug te doen mee te verklaren is uit de diep gewortelde gedachte aan ruil, koop en verkoop.

Een bewijs hiervoor is niet te geven. Maar de analogie met de relatie van schuldeischer en schuldenaar is toch vrij apert. Ik wijs b.v. op deze feiten. Voor de goede verhouding tusschen vrienden is het zeer verderfelijk, wanneer de een tegenover den ander als schuldeischer komt te staan. Wie een vriend geld leent, loopt gevaar om zijn geld en zijn vriend te verliezen. Wie niet op tijd betaalt wordt schuw en boos. Ongeveer hetzelfde doet zich dikwijls voor bij weldaden. Er komt iets onrustigs in de verhouding; de een voelt zich een weinig de schuldeischer, en de ander de schuldenaar, die geleend en niet terugbetaald heeft; en het gevolg is stugheid en verkoeling. Beiden zijn zich meest hiervan niet ten volle bewust; ook is in het geheel niet zeker,

¹⁾ De uitdrukking, die ik las: „het brandmerk der liefdadigheid" is ons volkomen begrijpelijk.

dat de weldaad om loon of dank bewezen en met een winzuchtig hart aanvaard is; het is een vaag, onduidelijk besef daarna, en de uitkomst is niet zelden voor beiden een onaangename verrassing. Dat de economische idee van verkoop en koop hierin werkzaam is, lijdt intusschen voor mij geen twijfel.

Ik acht het heel begrijpelijk, dat men deze beschrijving laag-bijden-grond vindt. Aarzelend schrijf ik zelf haar neer. Maar het is nu eenmaal zoo: „weldoen” en „dank” zijn niet altijd hoog en zuiver; zij zijn zooals wij menschen zijn; en de vergeldingsdrang is van tamelijk nederige afkomst. Bij de beoordeeling wachte men zich echter voor overdrijving. In de aldus beschreven vergeldingszucht is niet alles slecht. In haar voordeel pleit: de activiteit, de zelf-handhaving, de zucht om een schuld te vereffenen; voor deze elementen hebben wij toch niet alleen een woord van afkeuring.

Wel rijst de vraag, of wij deze dankbaarheid de „ware” dankbaarheid durven noemen; zooals Coornhert doet. Ik geloof het niet. Wij keuren haar niet af; wij vinden iets goeds, soms veel goeds in haar, maar er is een edeler dankbaarheid, waarbij de vergeldingsgedachte terugtreedt, bijkans verdwijnt. De beoordeeling wordt door dit onderscheid bizonder ingewikkeld. Wij stellen de vergeldende dankbaarheid hooger dan den vleienden woord-dank, of den lieven sentimenteelen dank; maar zij kan de vergelijking niet doorstaan met den innigen dank, die met blijdschap aanvaardt en waarvoor woord en daad beide slechts de symbolen zijn van een diepere blijvende gezindheid. De moeilijkheid der beoordeeling wordt nog vergroot, doordat, zooals wij in den aanvang opmerkten, dank een relatie-begrip is, en dus feitelijk ieder geval op zichzelf beschouwd moet worden; de aard der verhouding is van groot belang; ons oordeel hangt af van de vraag, waarom en jegens wien men dankbaar is. Er zijn zooveel nuances als er soorten van betrekking zijn, waarin menschen tot elkaar kunnen treden. Met de algemeene begrippen „weldaad” en „dank” komen wij er niet. Wat zullen wij bijv. zeggen, als een vrouw haar man verpleegt uit hulpvaardigheid? Hulpvaardigheid is goed, maar zij past daar niet als motief, en een uitbundige dank zou vreemd aandoen en zelfs onbehoorlijk en onkiesch zijn. Deze „hulp” heeft voor een normaal mensch een bitteren bijsmaak. Dank kan hier alleen ontstaan bij en door innigheid van levensbetrekking. Zoo is het ook met ouders en kinderen. Toch zijn bijzondere gevallen denkbaar, waarin het weer anders is. Indien de patient voortdurend onaangenaam en heel lang ziek is, kan hulpvaardigheid bewonderenswaardig zijn. Wij kunnen niet absoluut spreken, omdat het leven veelvormig is en al deze vormen niet onder algemeene regels zijn te brengen.

Intusschen ben ik reeds met de beoordeeling begonnen. Bij de opmerkingen, die ik nu ga maken, streef ik naar exactheid; maar men

zal dit na het gezegde wel cum grano salis willen nemen. Het direct aanwijsbare is hier niet; er blijft veel overgelaten aan het divinatievermogen en het eigen zedelijk oordeel van den lezer. Eerst zeg ik iets over het ontbreken van dankbaarheids-gevoel na een weldaad en hoe wij daarover denken; wanneer maken wij onszelf en anderen er een verwijt van, wanneer niet? Daarna, meer positief, over soorten van dankbaarheid, die wij goedkeuren, en in 't bijzonder over de „ware” dankbaarheid.

1°. Het niet-dankbaar-zijn kan onderscheiden oorzaken hebben, en daarom kan ons oordeel er over niet steeds gelijk zijn; reden om van ondankbaarheid te betichten behoeft er niet noodzakelijk te zijn. „Blanken, die met Indianen van doen hadden — zegt Powers ¹⁾ — hebben zich tegenover mij vaak bitter beklagd over hun ondankbaarheid; gij doet alles in uw vermogen voor een Indiaan, en hij zal het als iets heel gewoons accepteren; maar voor den geringsten dienst, dien gij hem vraagt, eischt hij betaling. Wie zoo spreken verstaan de mentaliteit van den Indiaan niet. De wilde voelt vaag den oneindigen afstand, die hem van den American scheidt. Hij voelt, dat wij veel hadden en hij weinig, en wij namen van hem zelfs het weinige, dat hij had. In zijn oog verarmt geven ons niet, en zijn wij er niet rijker om, als wij van hulpbetoon ons onthouden.” En hij voegt er bij: „Onder elkaar zijn de Indianen dankbaar.” Over de juistheid der beschrijving kan ik niet oordeelen; maar dat behoeft ook niet. Wij stellen de juistheid en vragen: Is er in zulk een geval „ondank”? Het antwoord moet luiden: Neen, zeker niet. Het algemeene, rechtmatige gevoel van verongelijking (zij namen van hem zelfs het weinige, dat hij had) dooft de genegenheid; de hulp is een vergoeding voor een tekort, een klein herstel van groot onrecht. En waarom vergelden aan menschen, die niets behoeven en voor wie men niets kan zijn? Betaling is onnoodig en vereffening onmogelijk; en wij zagen, dat dit de twee elementen van alle vergelding zijn.

Niet alleen bij de Indianen valt dit op te merken. Altijd zal wie zich verongelijkt voelt, slechts met moeite tot dank kunnen komen; en wij keuren dit niet af, tenzij hij ten onrechte aan verongelijking denkt. De lijnen zijn uiterst moeilijk te trekken; wanneer komt iemand wèl en wanneer niet aan zijn recht; waarin en door wien is hij verongelijkt? Maar de gevallen zijn er in deze gebrekkige wereld bij menigte. Zullen wij ons verwonderen, als bij hen de dank uitblijft voor „weldaden”, uit genadige hoogte verleend, als de rechts-vraag de dankbetuiging stroef en koel maakt? „Die ondankbaren! Zooveel heb ik voor hen gedaan, maar dank, niets!” Zooveel? Hoeveel? Ik meen wel eens opgemerkt te hebben, dat de klacht over ondankbaarheid het meest gehoord wordt van hen, die er weinig reden toe hebben; vaak

¹⁾ Bij Westermarck, II p. 158.

zijn het zeer bevoorrechten, die weinig voor anderen doen, en als zij wat doen, aanspraak op veel dank maken. En is het wezenlijk het hunne, waarop zij ten volle recht hebben? Is er iets in van hun arbeid, hun zelfopoffering, hun persoon? En als dat ontbreekt, wat is er te betalen? Is dank niet zin-loos? Zelfs hebben wij in die gevallen voor dank, zoo wij hem al niet afkeuren, althans eenige minachting; bedelaarsdank noemt Shakespeare hem. „...when a man thanks me heartily, methinks I have given him a penny and he renders me the beggarly thanks”. Wie gemakkelijk, onder veel dank, van Jan Alleman alles aanneemt, ook wat rechtens hem toekomt, toont een lagen geest, en mist het vermogen om „waarlijk” dankbaar te zijn. Het is de dank van krijgen en hebben. Wij stellen het hooger, als er geen dank is; ofschoon een harde noodzaak veel kan verontschuldigen.

Gecompliceerd is het geval Timon van Athene, in Shakespeare's bekende stuk. Het is niet weinig wat Timon zijn vrienden geeft; geen schriële weldoener is hij; met volle handen strooit hij het geld onder hen rond. En een recht konden zij niet doen gelden; hij had niets aan hen goed te maken; het was een vrije mildheid. Toch ontbreekt er iets aan, en daarom is zijn matelooze klacht onbevredigend; zij moest zich ook keeren tegen hemzelf. Timon's mildheid is onbeheerscht en zonder inzicht. Zijn gaven vallen neer zooals het treft, er is weinig persoonlijks in, en dus weinig dat kan binden. Bij dank behoort een besef: het is *van hem* en het is *voor mij* bedoeld. Is het wel „van hem”, als hij in roekelooze mildheid toont aan zijn bezit geen waarde te hechten? Is er eigendom, als iemand er zoo los van is? Timon geeft maar, totdat de bron verstopt; hij weet nauwelijks wat hij geeft en wat hij heeft. Dat wekt gretigheid om te ontvangen, om van den niet gewaardeerden overvloed een wel gewaardeerd deel voor zichzelf te krijgen, maar het wekt geen dank en geen vergeldings-ijver; waarom te betalen wat voor den bezitter niets of weinig was? En de weldaad is niet wèl-overdacht, persoonlijk, *voor mij* bestemd; ik ben eerder het toevallige object van de mildheid, die even rijkelijk zou vloeien voor ieder ander, die zijn weg mocht kruisen; daardoor is de indruk oppervlakkiger. En het tikje onnoozelheid, dat altijd zulke weldaden aankleeft, is tenslotte funest voor de dankbaarheid. Dank onderstelt respect, achting. „Ce n'est pas un grand malheur d'obliger des ingrats, mais c'est un insupportable malheur d'être obligé à un malhonnête homme” (Rochefoucault, 317). Nu is Timon geenszins een „malhonnête homme”, maar een weinig belachelijkheid heeft ongeveer dezelfde uitwerking; zij verzwakt de achting. Bovendien, de onnoozelheid — men mag er ook een zwakker woord voor nemen — is niet zonder schuld; wij behooren ons rekenschap te geven van wat wij doen. Wanneer daarom Timon zegt:

No villanous bounty yet hath passed my heart;

Unwisely, not ignobly have I given,

dan gelooven wij dat; maar heeft hij niet tevens in het woord „unwisely” een aanklacht tegen zichzelf uitgesproken? De oorzaak van het niet-dankbaar zijn is in dit geval dus óók te zoeken in den weldoener ¹⁾.

Zijn daarmee Timon's vrienden verontschuldigd? Eigenlijk „ondankbaar” kunnen wij hen niet noemen; wij zijn immers in twijfel, of Timon wel op dank, veel dank aanspraak kon maken. Wij keuren echter allerminst hun gedrag goed. Het zijn vleiers, klaploopers, tafelschuimers, lage zielen, die overal op wat manier ook hun profijt zoeken. Wat wij in hen veroordeelen is rechtstreeks niet de ondankbaarheid, maar hun hebgerigheid en hun onwaarheid. In Timon's klacht is dit trouwens de hoofdzak. Als hij goud vindt, roept hij uit:

This yellow slave

Will knit and break religions; bless th'accursed; etc.

En op Apemantus' vraag:

What things in the world canst thou nearest compare to thy flatterers?
antwoordt hij, en hij heeft daar recht toe:

Women nearest: but men, men are the things themselves.

Iets dergelijks, in veel nuances, is lang niet zeldzaam ²⁾. Er waren in alle tijden goedgehartige en ook wel zelf-ingenomen weldoeners, van wie ieder misbruik maakte en die weinig dank oogstten, maar die daarom nog niet „slachtoffers der ondankbaarheid” mogen heeten. Goedhartigheid heeft wel een streepje bij ons voor; zij is intusschen

¹⁾ Wie in dichterlijken vorm ongeveer hetzelfde wil lezen, zie *Hebbel, Epilog zum „Timon von Athen”*, I, p. 284 ff., waarin deze regels:

Du spieltest die Fortuna ohne Horn
Und bist am Ziel: was soll dein blöder Zorn?
Was dir auch durch die schlaffen Finger rann,
Kein Tropfe deines Schweiszes sasz daran,
Du warfst es weg, als schaffit' es dir nur Pein,
Dir war es nichts, was könnt' es andern sein?

²⁾ *Adam Smith, Th. of mor. sentiments*, II, I, III, behoort hier wel bij: „Weinig dankbaarheid verdient de dwaze edelmoedigheid, die de grootste weldaden bewijst uit de meest triviale beweegredenen b.v. een landgoed aan iemand schenkt louter omdat hij denzelfden naam draagt als de gever. Zulke weldaden verdienen geen evenredige belooning. Onze minachting voor de dwaasheid van den weldoenden mensch verhindert ons te voelen voor de dankbaarheid van den persoon, aan wien de goede dienst bewezen is. Zijn weldoen is die dankbaarheid onwaardig. Die vorsten, die met de grootste profusie eer en goederen aan hun gunstelingen hebben geschonken, hebben zelden geoogst die gehechtheid aan hun personen, die ten deel viel aan anderen, die minder royaal waren met hun gunstbewijzen. De goedgeefsche Jacobus I schijnt niemand aan zijn persoon gehecht te hebben, hij leefde en stierf zonder een vriend. Met Karel I was het juist omgekeerd.” Veelheid of schaarschte van vrienden beslist intusschen nog niet over de zedelijke waarde der gezindheden. Het gaat soms wonderlijk in deze wereld.

vaak wat slap en grenst aan goedigheid en meegaandheid, en wat recht kunnen zij op dank laten gelden?

Er zijn zelfs weldoeners, die lastig, opdringerig zijn in hun goedhartigheid. Zij bewijzen diensten, gevraagd of ongevraagd, die men om niet onhoffelijk of ruw te zijn, niet kan weigeren, en die ook niet uit slechte bedoelingen voortkomen, zoodat men wel „dankje” zeggen moet, maar waarvoor de dankbaarheid niet groot is, en voor den onpartijdigen toeschouwer ook niet groot behoeft te zijn, omdat wij de gezindheden van den weldoener niet hoog stellen, of omdat wij niet in die verhouding tot hem staan, dat wij de weldaad gaarne van hem ontvangen. Er is een zekere kieschheid in acht te nemen bij het bewijzen van weldaden, vriendelijkheden, enz.; met een goed hart worden zij bewezen, maar met gebrek aan tact, gebrek aan inzicht, waardoor, ondanks de goede bedoeling, de weldaad aan den ontvanger niet aangenaam is.

Hoe te denken over weldaden (geschenken) uit kinderachtige, bevooroordeelde gehechtheid aan een persoon of uit misplaatste vereering; is dan het dankbaarheidsgevoel rechtmatig? Zullen wij het niet eerder prijzen, wanneer deze „weldaden” niet te zeer au sérieux worden genomen? Of hebben zwakke ouders, die hun kind vertroetelen, aanspraak op zijn dank? Is het vreemd, dat de dank niet innig en diep is? Kan dat wel? Is verder dankbaarheid prijzenswaard voor een dienst, die bewezen is ten koste van goede trouw jegens anderen of ook tot hun schade? Zal wie dat weet dankbaar kunnen, mogen zijn? Niet zelden hebben vriendelijkheden, geschenken een kwalijk verborgen bedoeling. „Kleine geschenken onderhouden de vriendschap” en zijn een gevaar voor de eerlijkheid en de objectiviteit; zij gelijken soms angstig veel op een poging tot omkoopen; het is een speculeeren op de vergeldingszucht. Wie in zulk een geval niet „dankbaar” is, doet goed; en wie zich tegen vriendelijkheden pantsert doet nog beter. Zedelijk hoogstaande menschen worden wel ondankbaar genoemd, omdat zij ter wille van persoonlijke dankbaarheid niet van hun plicht afwijken, b.v. zich niet laten verleiden tot nepotisme; wij dienen hen om deze „ondankbaarheid” te prijzen.

Het is dus niet zoo gesteld, dat aan de „weldaad” alles edel en aan het „niet dankbaar zijn” alles slecht zou wezen. Ook de „weldaad” heeft geen schoon strafregister. Er is weldoen uit winstbejag, uit ijdelheid, pronkzucht, zelfs enkel om den ledigen tijd te vullen. Ik hoop hiermee geen philanthroop, zoo hij bijgeval dit opstel mocht lezen, te ontmoedigen; en geen bekrompen ik-mensch in zijn vuistje te doen lachen. Dat zou van beiden onredelijk zijn, maar van den laatste het onredelijkst. Is zelfs een weldoen uit ijdelheid en bemoeizucht niet nog altijd iets meer dan een arm, ziel-loos in-zich-zelf-besloten-zijn? Wel

meen ik, dat een „weldaad”, zoo geheel op zichzelf, met den nadruk op „daad” niet het hoogste is; daarover straks meer.

Wanneer is niet-dankbaar-zijn wèl ondankbaarheid? Wanneer maken wij onszelf en anderen er een verwijt van? Voor een deel is dit reeds in het voorafgaande aangegeven. Er is ondankbaarheid, als de weldaad wèl gedaan was, d.i. met kieschheid, met eerbiediging van den persoon, met opoffering; en zij nochtans geen in-druk maakte, niet tot vergelding drong, niet bond door genegenheid. Haar kenmerken zijn: zwak eergevoel, wispelturigheid („’t wispelturigh volck, dat veel te los van hoofd, Ghenootten dienst vergeet, en leyder! ’t quaed geloof”), ontrouw, baatzucht, ingenomenheid met zichzelf (gevoel van eigen verdienste staat de dankbaarheid in den weg). Schijnbaar is zij negatief (on-), maar wij verstaan er iets positiefs onder: de tegenstelling van dankbaarheid, een ondeugd tegenover een deugd. „Snoode” ondankbaarheid is zéker positief; wij bedoelen daarmee niet enkel, dat iemand niet-dankbaar is, maar veelmeer, dat hij een goede gezindheid met een slechte gezindheid vergeldt. Meer behoef ik daarover niet te zeggen. In het volgende wordt vanzelf haar aard openbaar uit de tegenstelling tot de erkentelijkheid en de „ware” dankbaarheid; van welke ik nu ga spreken.

2°. Erkentelijkheid en dankbaarheid. Hierbij denken wij dus aan de *deugd*, en niet aan het neutrale begrip, waaronder ook de laffe, onderdanige, sentimenteele dankbaarheid valt. Ten opzichte van deze deugd in het algemeen is weer een onderscheid te constateeren van twee vormen, waarin zij zich openbaart, namelijk de erkentelijkheid en de dankbaarheid; bij de erkentelijkheid is de vergeldingszucht overwegend, bij de dankbaarheid is zij van ondergeschikte beteekenis¹⁾. Het is niet enkel een quantitatief verschil (wij zijn erkentelijk voor kleine diensten en vriendelijkheden, maar niet voor de groote dingen), het is ook een verschil in beginsel, dat zijn grond heeft in de onderscheiden relatie, waarin menschen tot elkaar staan. Dat voor het overige geen scherpe grenslijn is te trekken, teken ik slechts pro memorie aan.

Tot nu toe sprak ik korthedshalve telkens van „weldaad” en „weldoener”, zooals in de ethiek gebruikelijk is. Maar deze uitdrukkingen zijn onnauwkeurig. Alleen bij erkentelijkheid kan men van wel-

¹⁾ Woordbeteekenissen gaan in elkaar over, zijn nooit absoluut; maar de taal kan ons kostelijke aanwijzingen geven, die wij tot eigen schade verwaarloozen. Zoo ook hier. Men denke aan het Fransch. De vergeldingsgedachte is in deze uitdrukkingen: Il a droit à ma reconnaissance. Vous pouvez compter sur ma reconnaissance. Il a cela fait par reconnaissance. — Anders *gratitude*: Témoigner, faire voir sa gratitude. Donner des marques de sa gratitude. En bij ons: erkentelijk, gaarne tot wederdienst bereid. Ook *dankbaar* wordt wel zoo gebruikt, maar meestal niet.

daden spreken, — van weldaden die men met weldaden wil vergelden; maar bij dankbaarheid is het vooral de gezindheid, die beantwoord wordt; en al kan deze gezindheid zich wel in daden vertoonen, zij lost zich niet op in de daad, zij heeft niet met de daad afgedaan; wij stellen ons haar als blijvend voor. Erkentelijk ben ik mijn buurman zoo vaak hij mij helpt, maar ik weet, dat als onze buurschap ophoudt, die weldaden ophouden, en de volgende buurman zijn hulpvaardigheid zal ondervinden. Dankbaar echter ben ik voor de genegenheid, die *tot mij* uitgaat, ook al zet zij zich niet of niet meer in daden om; zij is geen antwoord op de daden, maar op de gezindheid. De erkentelijkheid bewaart de herinnering aan de zaak, aan de daad; de dankbaarheid draagt de herinnering in het hart.

Vaak wordt dankbaarheid eerst door liefde opgewekt. Sterft een vader, terwijl zijn kinderen jong zijn, en zij daarmee een groot verlies lijden, dan voelen zij dat verlies niet, en worden bij hen geen gevoelens van dankbaarheid opgewekt; droefheid, smart kennen zij niet. En is een oudere zoon alleen bedroefd om het verlies, dat hij lijdt, zoo zal zijn droefheid niet diep gaan, en weldra slijten. Als men op ouderen leeftijd (b.v. 20 jaar) bedroefd is om den dood van den vader, dan is het, omdat men hem heeft liefgehad, hem wederliefde gegeven heeft; daardoor wordt het gevoel van dankbaarheid bij zijn dood levendig. Wel blijft een besef van wat de vader voor den zoon is geweest, op welke wijze ook, maar het ontvangene is altijd méér dan enkel de daad, de hulp, de leiding; daarin is tevens het persoonlijke, dat alleen door innerlijke aanraking kan ontstaan.

Ik zeg niet, dat het laatste in erkentelijkheid geheel ontbreekt; als er niets van het persoonlijke is, verdwijnt alle dank; ook de erkentelijkheid is altijd nog iets meer dan een rekening-courant van wederkerige weldaden of een zakelijke koop en verkoop. Bij dankbaarheid echter overheerscht het persoonlijke in de betrekking, en daardoor treedt de daad, namelijk het effect van de daad, meer op den achtergrond; de gezindheden wederzijds worden als meer blijvend ondersteld en het gevoel wederzijds is dieper.

Het zijn ook niet juist groote daden, die tot dankbaarheidbewegen. Het kunnen kleine daden zijn, maar dan daden, waaruit een groote gezindheid blijkt; een enkel woord op zijn pas gesproken, een blik van vertrouwen of bemoediging, kunnen meer tot dankbaarheid stemmen, dan een reeks van weldaden. Alsof wij alleen behoefte hadden aan elkaars daden! Alsof dat het eenige en het beste was, dat een mensch ons kan schenken! Wat een ander *voor u* doet, is iets en kan veel zijn, een uitredding; maar het kan ook het gevoel van eigen verantwoordelijkheid verzwakken en daardoor tot schade zijn; het is niet heilzaam, als van u wordt overgenomen wat gij zelf hadt kunnen en moeten doen. Weldadigheid is een nood-hulp; een flink mensch slaat

liefst zelf de hand aan het werk. Wat iemand *in u* werkt door de relatie, waarin hij tot u staat, door levens-gemeenschap, is van veel meer, veel dieper beteekenis; daarbij blijft de eigen activiteit, zij wint er door, zij put er kracht uit, het is een vermeerdering van leven door deel te hebben aan ruimer, wijder leven. En op dezen bodem groeit de „ware” dankbaarheid, „seer seltsaam maar hoogloflyck”.

Het verschil met de erkentelijkheid is, dat deze uit is op zelf-handhaving, de afhankelijkheid mijdt, zich tegen den druk van „weldaden” weert door vergelding, terwijl in de dankbaarheid wel het „zelf” gehandhaafd wordt, maar door overgave, gemeenschap, die de eigen waarde onaangetast laat, ja haar verhoogt en verrijkt. Erkentelijkheid stelt een afstand, ware dankbaarheid wil juist niet op een afstand blijven; zij sterft, als er geen contact is, namelijk geestelijk, persoonlijk contact. Er is in erkentelijkheid iets hooghartigs, zij geeft liever dan dat zij ontvangt, zij vreest de mindere te zijn; dankbaarheid kent die vrees niet, zij kan geven, zichzelf geven, maar zij begeert en behoeft ook te ontvangen; zij vereenzelvigt zich met haar object door liefde en vereering, en daarmee is het gevoel van minderheid, dat van nature een ontvangen weldaad aankleeft, weggenomen. Erkentelijkheid is koel en waardig, zij betracht de billijkheid, iets goeds loont zij met een gelijke vergelding; dankbaarheid doortrekt het wezen van een mensch, zij is warm en innig, zij rekt niet, zij kent geen maat; de rijkste en edelste vorm van dankbaarheid is die, welke uitgaat van de gedachte, dat zij niet in staat is te vergelden ¹⁾).

Ik zal de vergelijking niet verder voortzetten. Alleen wil ik nog iets zeggen over de levensopvatting en de wereldbeschouwing, die den achtergrond vormen van de erkentelijkheid en van de dankbaarheid.

Bij wijze van paradox kan ik zeggen: de dankbaarheid was in de antieke wereld onbekend; ik bedoel, *de dankbaarheid* in onderscheiding van de *erkentelijkheid*. Zij past b.v. niet bij de Grieksche levensopvatting, zooals wij die bij Aristoteles fraai en fijn vinden geteekend. De zelfgenoegzaamheid (de afkeuring bij ons denke men uit

¹⁾ Ongeveer evenzoo Dr. Kuyper, *E voto Dordraceno*, III, bl. 355: Echte dankbaarheid kan nooit afbetalen; het is haar niet te doen om van elkaar af te komen, maar omgekeerd, om levenslang in liefde en erkentelijkheid aan haar weldoener verbonden te blijven. De dankbaarheid in hooger en edeler zin heeft reeds onder menschen lief, leeft in bewondering, en vraagt niet, met hoe weinig kan ik er af, noch met hoeveel kan ik toe, maar betoont aanhankelijkheid en wederliefde uit innerlijke poëzie der ziel, uit een drang van het hart, dien ze niet weerstaan kan. De rekenaar, de boekhouder moet er buiten blijven. Wanneer die zich in het betoon der dankbaarheid mengt, is de dankbaarheid weg.

Zeer juist ook de opmerkingen over het verschil in dank bij den „onbegenadigde” die alleen van de weldaad weet, en bij den „begenadigde”, die het besef heeft van een diepere liefde. — Verder: Dank, die u, mits volkomen oprecht, in woorden betuigd wordt, is een veel fijner en edeler zielsuiging, dan wanneer u uit dank eenig geschenk geboden wordt.

dit woord wèg!), de onafhankelijkheid heeft daarin een eereplaats, en uiteraard kan naast haar de dankbaarheid zich slecht ontwikkelen. Met blijkbare voorliefde schetst Aristoteles het karakter van den hooggezinde, den edele, fiere, die zelfs de erkentelijkheid slechts voor heel korten tijd in de ziel duldt, en haastig de vonk dooft door de vergeldende daad. „Gaarne doet hij goed, maar weldaden te ontvangen schaamt hij zich; want het eerste is een teeken van meerderheid, het tweede van minderheid. Een vriendelijkheid zal hij met een grootere vriendelijkheid beantwoorden, want daardoor komt wie weldeed, nu als beweldadigde bij hem in de schuld. Zulke personen schijnen ook wel zich te herinneren wie zij weldeden, maar niet wie hun diensten bewezen; want het ontvangen staat beneden het geven, en zij wenschen de meerdere te zijn. Verder ligt in het karakter van den hooggezinde om liefst in 't geheel niet of als het moet, met grooten tegenzin een gunst te vragen; maar zeer vaardig is hij in het bewijzen van diensten.” Aristoteles bedoelt niet, dat het zoo gaat in de wereld; de massa ontvangt liever weldaden dan dat zij ze bewijst; dat is in het algemeen overeenkomstig den menschelijken aard. Maar anders is het bij den hooggezinde, hij is niet hulpbehoevend, niet afhankelijk, hij begeert geen weldaden, hij is zichzelf genoeg. In deze sfeer is geen plaats voor dankbaarheid. Een besef van de heerlijkheid van het ontvangen kan niet opkomen.

Daarnaast plaats ik de karakteristiek van een persoon uit onzen tijd. „Dankbaarheid was wel de grondtoon van zijn karakter. Dat hing samen met zijn kijk op de wereld. Hij zag de wereld niet als iets waarin men probeert zich vooruit te dringen, niet als iets waar men binnentrekt met eischen van erkenning en eer en voorspoed, zeker niet als iets waar dit doel ook maar één onguur middel zou mogen heiligen: zijn ongeveinsde nederigheid zag haar als een oord, waar men door de kleine goede dingen die men vermag — you in your small corner, and I in mine — anderen tracht te dienen, en waar alle zegen die men mocht genieten onverdiende gave is. Het zou niet in hem zijn opgekomen dit te zeggen; maar van zijn voorbeeld — wát hij deed en hoe hij het deed — ging een waarlijk verheffende invloed uit.”

Terecht wordt hier gewezen op den samenhang van de dankbaarheid met „den kijk op de wereld”. Deze kijk op de wereld is een andere dan die van Aristoteles; er is een element in, dat hij niet kende, en waardoor juist dankbaarheid eerst mogelijk wordt. Ik kan het zoo uitdrukken: deze wereld is een plaats, waar het beste *ontvangen* wordt, waar zelfgenoegzaamheid dus op verarming uitloopt. Het woord „ontvangen” geeft licht misverstand; men denkt aan „krijgen”, aan iets louter passiefs. Ontvangen echter kan actief zijn: zoo is het hier bedoeld; wij zagen telkens, een weldaad is geen weldaad, als niet innerlijk iets is aangeraakt, als niet *levens-gemeenschap* gewekt is.

Vaak wordt het zoo niet genomen. Voor velen schijnt „weldaad” en „dankbaarheid” zoo iets te zijn als tevredenheid met het goede, dat men heeft; in dien geest wordt dankbaarheid voorgehouden... aan anderen. Heilzaam en verkwikkend is daartegenover de antieke opvatting, waaraan ik ook geenszins waarde en schoonheid ontzeg. Dankbaarheid prijzen wij alleen, als in haar leven, activiteit is, een besef van een innerlijke waarde, die door haar verrijkt en verhoogd wordt. Daarop leg ik den nadruk. Voor het overige is het waar: dankbaarheid is *ontvank*-elijkheid, en zij past slechts in een wereldbeschouwing, die voor *ontvangen* ruimte laat; bij een strak individualisme is zij buitengesloten.

Op verschillende wijze kan de zelf-genoegezaamheid verbroken worden — sociaal, door zich opgenomen te weten in een wijderen kring, een gemeenschap, die een goed waarborgt, — godsdienstig, door besef van heil, dat in de betrekking tot God is gegeven. Waarbij wij ons intusschen niet verhelen, dat én dankbaarheid én zelfgenoegezaamheid niet zelden in grillig contrast staan met de „wereldbeschouwingen”, die men aanhangt.

En nu is nog de vraag, waarop het antwoord voor een deel in het voorgaande reeds besloten is: Kunnen wij onze waardeering van de dankbaarheid als een deugd rechtvaardigen? Tegen deze waardeering wordt als bezwaar opgegeven: welke vorm van dankbaarheid men aanneemt, en bij wien zij zich ook vertoont, zij heeft altijd haar oorsprong in eigenliefde: wij zijn jegens iemand welgezind, gunstig gestemd, omdat hij ons „welgedaan” heeft; de stemming is dus, zegt men, de vrucht van egoïsme, en wat uit dien wortel ontspruit kan nooit een deugd zijn. Deze bewering is m.i. zuiver theoretisch; in de uitspraken van het zedelijk oordeel vindt zij geen steun. Het is in het geheel niet waar, dat wij alle gezindheden en strevingen, die uit eigenliefde voortkomen, veroordeelen. Eigenliefde als zoodanig is een natuurlijke trek, die noch goed noch slecht is. Op haar gehalte komt het aan; en als zij strekt tot verruiming en verrijking van ’s menschen innerlijk bestaan, keuren wij haar zeker niet af. En dien invloed heeft dankbaarheid, indien onze teekening niet geheel onjuist was. Zij geeft deel aan een wijder leven, en onttrekt daardoor juist de ziel aan een bekrompen egoïsme, behoedt er haar voor om in baatzucht te verzinken. Zij is niet alleen een verheffende stemming, maar ook een die edelmoediger en onbaatzuchtiger maakt; het is een blijde weldadige gewaarwording dankbaar te zijn; ik zou zeggen kunnen: wij moeten er dankbaar voor wezen, dat ons het vermogen geschonken is om dankbaar te zijn. Voorts is haar rechtvaardiging gelegen in de rechtvaardiging van de wereldbeschouwing, waarbij zij past. Daaraan zal ik nu echter niet meer beginnen. Een theodicee geef ik niet. Levende dankbaarheid is zelve een theodicee.